

Наблюдения и впечатления по Еленския Балкан

Еберхарг Унджиян

Чудя се на тези отрудени стопанки. Дом и семейство, нива, лозе, градина, добитък, пране, чистене, готвене пък и още не знам какви „ангажменти“, а те са намирали време да гледат цветя за радост на очите и усаждане на гуша-

та! А сега много къщи в махалата (и не само там) са вече напуснати и цветята „емигрираха“ по околните поляни. Пролетно време те се покриваха с нежните цветове на белия нарцис (*Narcissus poeticus*). Побеляваха, все едно, че е навлял позакъснял сняг. Покрай белия се виждаше, но по-рядко и жълтият нарцис (*N. pseudonarcissus*). Произходът им е от

Наши роднини си купиха къща в една махала над Елена. Често сме ги спхождали. Скоро бяхме приети от местните, добри работни хора. Станахме, така да се каже „граждани на махалата“. Покрай гостуването през различните сезони редовно сме имали какви ли не интересни преживелици по околните хълмове. Всички наблюдения на растения, птици и всякакви други животни са регистрирани в бележника и фотоархива ми.

фаленопсис, се предлага редовно в магазините) и са епифити. Растат върху дърветата без да са паразити. Имат си зелени листа и фотосинтезират самостоятелно. Нашенските орхидеи са земни растения, много по-скромни, но при внимателно вглеждане откриваме, че цветовете им също така са своеобразни и красиви.

Средизимноморие-то и се отглеждат нашироко в градините на мераклийките домакини.

Открив и снимам и някои орхидеи. Тропическите орхидеи се отличават с едри цветове, често с феерични форми и багри (един вид,

До една, вече пресъхнала, чере-ша цъфтеше козелка или пърчовка (*Himantoglossum caprinum* – от *capra* коза). Тя е от по-едрите видове, може да стигне на височина почти до метър. Листата, 5 – 6 на брой, са приосновни. В Западна Европа вирее друг вид (*N. hircinum* – от *hircus* пръч) заради характерния, не особено приятен „аромат“, който ще ви лъхне отблизо. Така привлича мухи, които осъществяват опрашването. Двата вида са викариантни – така се наричат видове, чиито ареали не се покриват или застъпват, а само допират или по-скоро заместват (викариират). Нашенската пърчовка за разлика от западноевропейската си „братовчедка“ няма тази характерна миризма, причина за наименованието. Освен това снимах и един непознат за мене вид. По-късно г-р Антоанета Петрова, директор на ботаническата гра-

Обикновеният нарцис *Narcissus poeticus* е градинско цвете, което се справя добре и в дивата природа

Жълтият нарцис се среща по-рядко, може би затова латинското му име е *N. Pseudonarcissus*

Himantoglossum caprinum е получила името си от *capra* – коза. На български се казва козелка, но и пърчовка

гина на БАН в София, го определи като римски салея (*Orchis romana*).

На няколко пъти попаднахме на змии. Например медянка (*Coronella austriaca*), често, но не всякога с медно-кафяв гръб, причина за названието и характерна черна „юзга“ от ноздрата през окомото до задния ъгъл на устата. Наистина красива! Веднъж един смок мишкар или смок домашар (*Elaphe longissima*) предизвика почти паника. Хванах добичето и им го показвах отблизо. Обясних им, че поверието за смучене мляко от кози и овце е измислица. Змиите нямат меки устни и език, за да могат да смучат. Те идват в обори и къщи да търсят мишки – оттам имената. Фактически са наши добри помощници за очистването на обора. Доколко съм успял, не знам. Заради светлите петна в задната част на главата на младите понякога го бъркат

с обикновената водна змия или жълтоушка (*Natrix natrix*)

От бозайниците имахме удоволствието да се срещнем с ежко-бежко през лятото. А в късна есен намерихме един, приготвен за зимен сън, скрит в куп сухи треви и листа, подслонен под една ниско приведена върба. Дивите свинки за голямо негодуване на местните, редовно „гостуваха“ в нивиците им, засадени с голям труд, за да се гощават безплатно – виж какви нахалници! – с царевица или картофи. Независимо от закачените капачета от буркани.

Местен ловец ми описа твърде точно срещата с рис (*Lynx lynx*).

– Абе гледам по зграч преминава по пътя пред мене животно, с гребни петна на кожата, с високи крака, с малка опашка, с бакембарди и четчици на уши-те. Скочи и изчезна в храсталака.

Последният рис у нас е бил убит през 1941 година във вековната гора Парангалица (Югозападна Рила). Но през последните десетилетия има не съвсем сигурни наблюдения – намерени са следи и даже е „хванат“ от фотокапан. Следователно не е изключено ловецът наистина да е видял рис. Изобщо, знае ли човек?

Таралежът ес среща навсякъде из България и е един от най-обичаните бозайници. Не само от децата...

Горските мишки (*Sylviaetus sylvaticus*) есенно време се настаняват (без съответна заповед!) в близките с гората къщи, напр. в музейната база до пещерата „Орлова чука“ до с. Пепелина, Русенско. Нощно време чувахме гризенето им, все едно че някой неканен гост се опитва да отвори заключената врата. По тавана трополяха сънливци (*Glis glis*). Неведнъж ми се е удавало да ги видя и през деня – сиво кожухче и пухкава опашка като на катерица, само че са значително по-дребни на ръст.

Из околните хълмове веднъж дигнахме ято яребици (*Perdix perdix*). На няколко пъти станахме свидетели на великолепните брачни полети на гарвани гробари (*Corvus corax*). Цяла въздушна акробатика! Гласът им, басово „кроок“ се чува надалеч. В миналото поради съвсем неоправдано (както и на останалите вранови птици) пряко преследване и главно залагане на отровни примамки за „вреден дивеч“ гробарят беше изчезнал от равнините. Виждахме го само в планински и полупланински терени. Включително и при акциите за опръстенияване в местността „Рупите“ на Юг по долината на Струма. Едва напоследък го регис-

Горските мишки често се настаняват и в празните хорски къщи из запустелите махали и селища на Балкана

Рисът се смята за изчезнал вид, но вече е възможно да се е появил отново из нашите гори

трирахме за наша радост по Ломовете.

Една от местните баби, Донка, наша комшийка, си имаше „домашен любимец“ – сив котарак на име „Мирчо“. Често го виждах да лежи на каменната ограда да се грее на слънчице. Беше доста едър за вида, тежък към 3 – 4 кг, със сива, копринена козина. Гледаше ме със загадъчния поглед на жълтите си очи. С него добре се разбирахме. Редовно го галих. Това се отнася и с другите, все започващи с „к“ домашни животни – кучета и коне. Спомням си следната случка. Бях на гости при моя колега и приятел, Иван Димитров, трагично загиналият директор на резервата Сребърна. При влизането ни в жилището котката им тъкмо излизаше „на разходка“. По навик я примамих: „Маци, маци!“

– Не си хаби труда – тя не отива при непознати – ме осветли Иван.

Яребици (*Perdix perdix*)

Но котката се обърна, влезе с нас и при сядането ми на канапето скочи и легна до мен, за голямо учудване на стопанина ѝ. Та такива ми ти работи.

Баба Донка, жилава, суха и гържелива, отгавна вдовица, беше твърде ангажирана със стопанските си задачи, особено с гобитъка и нямаше нито време, нито голямо желание да се занимава с котака. Беше оставен, повече или по-малко, на „самозадоволяване по 62-ро министерско постановление“, както се казваше в късния социализъм. Като се съди по външния му вид, той добре се справяше със задачите си. За разлика от грузите котаци, той беше активен ловджия – истински „немирник“, противно на името си. Неведнъж съм намирал отхапани пера на разни птици, станали жертва на нашия приятел. Хищните

бозайници чистят перата от уловените птици, като ги отхапват, което личи по гръжките им. Грабливите птици също са „чистофайници“ и чистят перата на жертвите си преди да ги изядат. Перата им носят на гръжките си прещипване от клюна при изскубването. Мирчо необуздано мародерстваше из околността. А място-

то на домашен котак не е в природните съобщества, все пак!

Покрай грузото открих и гнездо на голям ястреб (*Accipiter gentilis*). По правило те си строят гнездото на значително височина, над 8 – 10 м. Тук, вероятно поради намаления ловен натиск от напредващото обезлюдяване на селата, особено пък на разположените в среднопланинската зона махали, пък и поради

Гарваните гробари са недолюбвани от хората, въпреки че са полезни за природата

ниския ръст на тамошните гори, гнездото беше разположено необичайно ниско, само на 5 – 6 м. Наблюдавах го с бинокъла си 10 x 50 от прилично разстояние. За мое голямо съжаление не можах да си построя маскировачна палатка, пък и не носех тринога и големия телеобектив. Освен това поради гъстия листак едва ли щяха да се получат качествени снимки.

По едно време нашият приятел с меки лапички изчезна. Най-напред заподозряхме, че е тръгнал пак по любовни похождения, макар и „извънсезонно“. Беше напълнил махалата със сиви котенца (леви-ят му горен кучешки зъб беше отчупен – очевидно при брачните боеве между котараците). Обяснението гоиде гостта по-късно. След време намерих череп и косми в околността на гнездото. Значи така беше завършила разбойническата му биография. Черепата прибрах, после го изварих, очистих и причислих във фонда на музея. „Менюто“ на ястреба е госта разнообразно. По данни на литературата обхваща бозайници – катерица, малки зайчета (горките гушици!), различни птици, от черен кос през гълъби до фазан. Но освен тях и госта Вранови птици – сврака, сойка, сиви врани. Големият ястреб е техен главен регулатор в Природата! Много от тях успяхме да потвърдим и от нашите наблюдения.

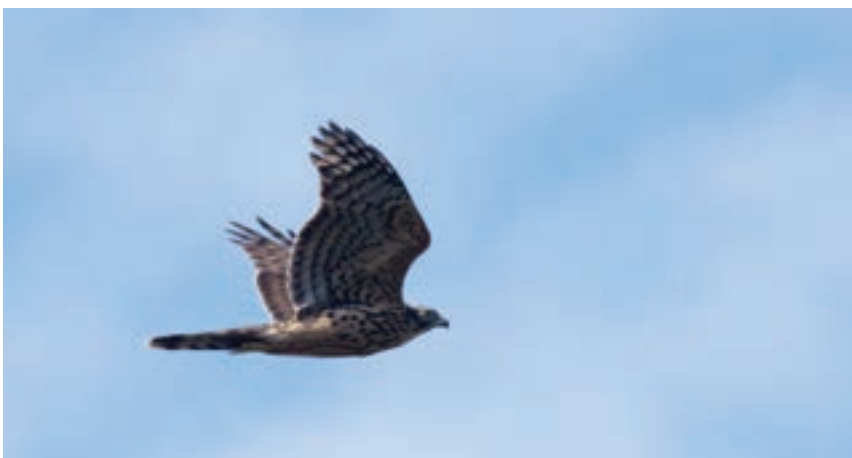
За начина на лов на ястреба можах да получа пряко впечатление по време на военната си служба в околностите на Русе, 1957 година. В гората станах свидетел на нападението на гривък (*Columba palumbus*). Крилете на ястреба са сравнително къси, широки и закръглени. Това не му разрешава постигането на висока скорост на полета, като например на сокола скитник, но в замяна му осигурява много целесъобразна висока маневреност в условията на гората. От короната се спусна сива сянка и светкавично

Големият ястреб (*Accipiter gentilis*) е хищна птица, с остро зрение и могъщ захват на ноктите

се хвърли на гълъба. Звукът от удара се чу съвсем ясно. Уплашен от нас, ястребът изпусна жертвата си и изчезна. Гълъбът лежеше на земята и слабо пръхаше с крила, но не можа да се дигне. В тялото му имаше дълбоки рани от ноктите на ястреба. Наскоро умря в ръцете ни. Вероятно не само от раните, но и от жестокия шок от нападението.

Един американски орнитолог, Г.Е. Голслоу (G.E. Goslow), е провеждал експерименти с няколко грабливи птици, между тях и ястреб, придружени със снимки на високоскоростна кинокамера (до 1000 кадъра/сек.). Благодарение на тази техника е успял да проследи движения, които окото изобщо не може да възприеме. Изследванията са проведени с опитомени птици. Но като се има предвид, че опитомяването не влияе на начина на

При полет ястребът може да кръжи високо във въздуха и да се спуска като пикиращ щурмовак върху жертвите си

лов, резултатите могат ефективно да се прилагат и към вида в Природата.

Ловът започва при полет с усилено махане на закръглените криле. На разстояние около 4 до 9 м. от жертвата преминава на плъзгащ полет. Непосредствено до пляката хищникът основно променя положението на тялото си. Изправя тялото, разперва опашката и изхвърля напред таза, с прострени напред крака. Ударът върху жертвата се осъществява със скорост над 20 метра в секунда. Но това се отнася само за краката! Горната част на тялото, особено главата, се движи с по-малка скорост поради спиралната дейност на разперените криле. Така се обяснява, защо ястребът може да удари и плячка, значително по-тежка от него самия (в нашия случай котка). Ноктите стремително се забиват в тялото на жертвата и с няколкократно свиване на пръстите хищникът се стреми да убие жертвата. Ако не успее – я довършва с ухапване на шията след като кацне.

За да добие читателят представа за силата на краката на грабливите птици, ще приведа едно собствено прежи-

вяване (не от най-приятните). Един пишман ловец донесе в музея „вреден ястреб“. Оказа се ранен в крилото мишелов (*Buteo buteo*) – верен помощник на селския труженик. Храни се главно с вредни за стопанството гризачи, на първо място полевка. Не веднъж пред очите на учудени „велики ловци“ сме изваждали от гушата и стомаха до 5 – 6 от тях! По невнимание му позволих да ме хване за ръката. Ноктите на пръстите се склочиха над гланта ми и ме заклешиха. Беше невъзможно да се разтворят – Иван Хаджииванов, нашият препаратор, беше принуден да ги хване с две клещи, за да ме освободи. Разбира се, последваха медицински мерки и инжекция против тетанус. Като се има пред вид, че големият ястреб е многократно по-силен, може да си представите ефектът на неговото стремително нападение.

Поради неспирните посегателства на мургави разбойници (останали ненаказани), нашите роднини бяха принудени да продадат къщичката си. С това прекъсна и възможността за по-нататъшни наблюдения на гнездото. ■